

Ігор Кривошея

Олександра Квасневська

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

**ВЕЛИКОРОСІЙСЬКА МЕНТАЛЬНА «ФІЗІОНОМІЯ»
В «ИССЛЕДОВАНИЯХ ВНУТРЕННИХ ОТНОШЕНИЙ
ЖИЗНИ...» АВГУСТА ФОН ГАКСТГАУЗЕНА**

«Русские идут совсѣмь инымъ путемъ цивилизації,
нежели другіе европейскіе народы...»
А. фон Гакстгаузен¹

Звичною фігурою миколаївської Росії першої пол. XIX ст. був європейський мандрівник. Країну відвідував такий «надмір» іноземців, що в 1841 р. начальник Третього відділення Канцелярії Його Імператорської Величності граф Александр Христофорович Бенкендорф звернувся до імператора зі «всеподданнейшими докладами», у яких пропонував способи «для отвращения многочисленного приезда в Россию бесполезных и вредных иностранцев», до числа яких, серед інших, він відніс і багатих мандрівників, які приїжджають «из любопытства». Однак конкретних лімітаційних рішень із цього приводу прийнято не було².

Як результат, XIX століття стало періодом «нового відкриття Московії». «Новизна» скоригувала суб'єктний ряд, мотиви та семантичне навантаження мандрівок. Відтепер це були не лише європейські дипломатичні корпуси чи посольства, а й звичайні публічні особи, котрі мали бажання пізнати загадкову «північну імперію».

Значний внесок у створення більш розгорнутої, вичерпної та конкретизованої картини російського життя на хвилі галоманії внесли мемуарні записки XIX століття, найперше французів, найвідомішими авторами яких були Ж. де Сталь, О. де Бальзак, Т. Готьє, О. Дюма, А. де Кюстін,

¹ А. фон Гакстгаузен, *Исследования внутренних отношений народной жизни и в особенности сельских учреждений России*, Москва 1869, с.18.

² А. Большакова, *Феномен русского менталитета в британской историографии*, [в:] *Россия и Европа в XIX–XX веке: проблемы взаимовосприятия народов, социумов, культур*, Москва 1996, с. 210.

Ф. Ансело, Л. д'Абрантес та низка інших «обходисвітів»³.

Подорожній, чий мандрівні записи були використані в нашому дослідженні, вирізняється від згадуваних вище «колег» не лише національністю (німець), статусом (спадковий барон та заслужений парламентар) чи особистим знайомством із казкарями братами Грімм, але й жвавою допитливістю, котра в поєднанні з його фаховими навичками (спеціаліст з аграрних питань) стала путівкою Августу фон Гакстгаузену (1792–1866 рр.) до найбільшої слов'янської імперії світу.

Із небувало теплою характеристикою-похвалою, порівняно з французькими мандрівниками-попередниками, зустріла російська критика його працю «Исследования внутренних отношений народной жизни...», резюмувавши: «Въ политикѣ онъ крайній монархистъ, а въ религіи ультракатоликъ – но нельзя не относиться съ глубокимъ уваженіемъ къ его серьезному, добросовѣстному и честному труду»⁴.

Однак ставка на консерватизм світогляду фон Гакстгаузена та тенденційну романтичну ідеалізацію ним Росії зіграла половинчасто: книга не стала рожевим піаром (попри виправдання автором російської політики на Кавказі та підтримки ідеї «цивілізаційної місії» Росії), послідовно, хоч і софтово, критикуючи кріпосне право як камінь спотикання для прогресивного поступу країни⁵.

Гакстгаузен не турист, що рушає за кордон від нудьги, аби згаяти час: він поставив собі мету, склав програму дій, що зумовило й жанр його книги: це «не мандрівні записки», які є вмістилищем усього, що впадає в око, а своєрідна соціологічна розвідка. Для нашого дослідження ці записки мають інтерес тому, що автор презентував у них життя більшої частини європейської Росії, у той час, як його іноземні попередники традиційно відвідували лише столиці – Петербург і Москву, складаючи, часом, поспішні судження про далеку тасмичу північну імперію.

Розвінчуючи столичні гетеростереотипи, «шукаючи пупа російського ментального простору» й витоки «таинственной русской души», німецький оглядач послуговується принципом *ab ovo* й рухається шляхом ретроспективного огляду: «Уже давно замѣчено, что по Петербургу нельзя составить себѣ вѣрнаго понятія о Россіи. Петербургъ называютъ окномъ в Европу, прорубленнымъ Петромъ I, чтобы открыть доступъ въ Россію западно-европейскому свѣту. Петербургъ по преимуществу европейскій городъ, съ меньшимъ даже національнымъ характерамъ, чѣмъ напр. Лондонъ или Парижъ, съ немного большимъ числомъ русскихъ церквей противъ церквей прочихъ вѣроисповѣданій, городъ, населенный русскими солдатами и чиновниками, нѣсколькими русскими купцами, небольшимъ числомъ русскихъ крестьянъ и затѣмъ нѣмцами, финнами, французами, англичанами и т.д. Даже почва, на которой онъ выстроенъ, не русская, а финская. Русскіе тутъ только колонисты, и то какихъ нибудь 140 лѣтъ... Путь, какимъ русскіе

³ Е. Кулакова, *Сочинения британцев о путешествиях в Россию второй четверти XIX века*, «Диалог со временем», 2012, Вып. 39, с. 79–93.

⁴ А. фон Гакстгаузен, *op. cit.*, с. 9.

⁵ С. Томпсон, *Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм*, пер. з англ. М. Корчинської, Київ 2006, с. 59.

образовали изъ себя народъ, а Россія сложилась въ государство, покрытъ еще мракомъ, который трудно вполнѣ разсѣять. Главнѣйшую, часть народа составляютъ славяне. Малороссы болѣе другихъ сохранили типъ славянской расы, они менѣе смѣшивались съ другими народностями»⁶.

На дражливе: «Откуда пошла Русская земля?», – подорожній дає, на диво, «адекватну» місцю й часу відповідь, яка є висхідною в розумінні азів світорозоміння росіян: «Какъ древніе Франки, пришеды въ Галлію, смѣшались съ Галлами и Римлянами, и образовали новыи, рѣзко выразившійся, французскій народъ, такъ точно славянское племя, засѣля нынѣшнюю Россію, смѣшивалось съ первобытными обитателями этой земли – чудскимъ племенемъ (финнами), затѣмъ позднѣе съ германскимъ (варягами), татарскимъ, монгольскимъ и другими»⁷.

Апелюючи до питомості суспільного устрою для відповідних етнічних спільнот, Гакстгаузен стверджує, що Росія є традиційною державою патріархального типу, уособленням однієї великої родини, що виправдовує тотальність державної опіки, адже «<...> чѣмъ можетъ быть ограниченъ отецъ, кромѣ божескихъ законовъ? <...> еще до сихъ поръ простой народъ, также, какъ говорилъ при избрании Романовыхъ, 230 лѣтъ тому назадъ. Всѣ тогдашнія и позднѣйшія попытки ограничить царскую власть были безуспѣшны, потому что не согласовались съ политической вѣрой народа»⁸.

Показово, що Гакстгаузен як яскравий представник станово-феодальної ідеології виказав захоплення патріархальним принципом, наскрізним у російському суспільстві. Більше того, він виступав за збереження всіх духовних підвалин російського суспільства, адже дійсне державне облаштування Росії, збереження традицій і народної культури є тим унікальним рецептом, на відміну від «ушедшей от своих истоков Западной Европы», що захищає країну від революцій, а народ – від пролетаризації та розорення⁹.

Лева частка авторських зауважень в «Исследованиях...» присвячена сільській общині як базовій структурі російського суспільства. Слушно, зважаючи на те, що колективізм є бекграундовим архетипом росіянина, бо саме в общині закладалися його ментальні підвалини. Витяги з авторських антропографій у фарватері цієї ознаки є такими: «Тамъ и сямъ уже и прежде нѣсколько деревень образовывали сельскія общества, которыя теперь сдѣланы повсемѣстно обязательными ... Сельское общество составляетъ изъ такого числа деревень, чтобы въ нихъ было примѣрно отъ 500 – 600 дворовъ. <...> Каждое общество имѣетъ свой сельскій судъ. <...> Онъ вѣдаетъ полицейскіе проступки, надлежащіе взысканію до 23 ударовъ розгой»¹⁰.

У теоретичній площині феномен візантизму в російському колективному несвідомому визначається переконанням: «А що я могу,

⁶ А. фон Гакстгаузен, *op. cit.*, с. 17.

⁷ *Ibid.*, с.19.

⁸ *Ibid.*

⁹ І. Панчук, *Історія України очима іноземців: довідник-хрестоматія*, Тернопіль 2009, с. 48.

¹⁰ А. фон Гакстгаузен, *op. cit.*, с. 12–13.

я – людина маленька»¹¹. Із цього «універсуму» дисперсійовується цілий спектр пастелів національного духу: уникання відповідальності, перекладання її на інших, несамодостатність, кволла здатність до самоорганізації, а відтак – пасивність і терплячість.

У «комунальній цивілізації» особа не може протиставляти свої права колективу. Насамперед це стосується права власності на землю. Найкращим аргументом цього можемо вважати таку ремарку німецького оглядача відносно «добровільності» в приналежності до лона общини: «Между полевыми рабочими царствует почти военный порядокъ. Въ одинъ и тотъ же день, въ одинъ часъ, все вместе выходятъ пахать, боронить и т.д., въ одинъ и тотъ же часъ возвращаются все домой»¹².

Колективна форма господарювання стала висхідною для утвердження таких ментальних патернів росіян, як недбалість, халатність та схильність до байдикування, про що йдеться у фрагментах: «Крестьянскій рабочій скоте слабъ, а русскій рабочій не на столько любитъ, земледѣліе, чтобы употреблять на него продолжительный и тяжелыя усилія <...>. Въ интересахъ крестьянина лежитъ не наибольшее, а наименьшее приложение челоуѣческаго и животная труда къ земледѣлію <...>. Поселянин, обрабатываетъ возможно большую площадь самыми первобытными, но по возможности легкими приѣмами и поэтому собираетъ ничтожное количество зеренъ. Если бы онъ улучшилъ меньшую площадь земли, привелъ ее въ настоящій порядокъ и заботливо обработалъ бы, то онъ собралъ бы лучшую жатву»¹³.

Серед характерних рис росіян фон Гакстгаузен підкреслює обдарованість живим і веселим темпераментом з апіорними мінливістю та легковажністю. Мандрівник відзначав суперечливість російської натури: «Чтобы понять легкость больших сборов денег на построение неизвестной деревенской церкви, да еще среди мужиков, не нужно забывать, что русский человек легко дает, легко берет. Тут богатеют и разоряются одновременно, воруют одной рукой и дарят другой»¹⁴.

Розплутуючи гудзелистий клубок російської вдачі, зокрема ментальний «вузлик» у ставленні його до праці та до матеріальних цінностей, європейський подорожанин не гребує компаративним підходом: «Русский человек имеет ко всему способности и талант. Быть может, из всех народов он одарен наибольшим практическим смыслом. Но русский совершенно лишен привязанности и любви к своему званию, к своему занятию, к своему труду, что составляет типичную характеристику немца. Коренной немец любит свое звание. Он остается верен своему ремеслу, которое выбрал, занимается им с терпением, любовью и даже гордостью. Даже ставши богатым купцом и фабрикантом, русский все-таки не приобретает любви и привязанности к своему званию и занятию. Он смотрит на последнее, как на

¹¹ Т. Орлова, *Руїна починається в головах: ментальні причини російської бідності*, «Дзеркало тижня», 2016, № 18, с. 13.

¹² А. фон Гакстгаузен, *op. cit.*, с. 58.

¹³ *Ibid.*, с. 105.

¹⁴ О. Потапенко, *Николаевская Россия глазами немецкого путешественника А. фон Гакстгаузена*, [в:] *Россия и Европа в XIX–XX веках. Проблемы взаимовосприятия народов, социумов, культур: сб. науч. ст.*, отв. ред. А.В. Голубев, Москва 1996, с. 47.

средство к богатству. Страсть к деньгам и честолюбие – вот скалы, о которые разбивается русский характер. Простой русский мужик добросердечен и симпатичен. Но как скоро он богатеет, становится торговцем, купцом, он портится и делается мошенником»¹⁵.

Неменш цінними є авторські компаративні студії в східнословянському ключі. Німецький оглядач зауважує негомогенність його ціннісного виміру, зокрема в освітньо-культурному аспекті. Зіставляючи вдачу «великороса» й «малороса», Гакстгаузен зауважує, що попри вроджену «смекалистость» росіянина, українець має природний розум (ознака-вислід народної традиції дати дітям добру освіту, на відміну від обскурантизму росіян, чії духівники століттями вважали освіту за мракобісся, безбожне діло (згадати хоч би долю книгодрукаря Івана Федорова), і які самі не менш «нуждаются предварительно въ болѣе практическомъ образованіи»): «Русские раздѣляются на два племени – на Великороссовъ и Малороссовъ, но языки ихъ болѣе отличаются другъ отъ друга, чѣмъ ниже-германскій отъ верхне-германскаго языка. Тридцать четыре миллиона Великороссовъ образуютъ самую многочисленную и самую однородную народную массу въ Европѣ <...>. Только въ Малороссахъ, богаче одаренныхъ умственными силами, заметно легкое стремленіе къ отдѣленію и нѣкоторое нерасположеніе къ Великороссамъ <...>. Верхніе слои этого народа, въ теченіи столѣтій, получили европейское образование, но не національное, не вытекающее изъ развитія своего народа. По отношенію къ образованію въ Россіи находятся какъ бы два различныхъ народа»¹⁶.

Побіжно іманентному освітянському дайджесту, автор «Записок» торкається зовнішнього боку едукативної монети, зокрема впливів вестернізації на вищу освіту, і зауважує схильність росіян до нарочитості, «гри на публіку», афективності, квазіспрямування на здобуток реальної просвіти, часто межованої з кар'єризмом: «Дѣло въ томъ, что въ Петербургѣ, на глазахъ у Европы (на что въ Россіи обращаютъ слишкомъ много вниманія) и, еще болѣе, на глазахъ у царя, нельзя открытъ заведенія, носящаго характеръ бѣдности и лишеній, и уже окончательно невозможно удержать въ немъ воспитанниковъ <...>. Въ Россіи и въ этихъ заведеніяхъ не удержать бы изнѣженныхъ дѣтей современной цивилизації, если бы съ образованіемъ въ нихъ не связывались надежды на карьеру»¹⁷.

У консеквентному стосунку до вищеописаної дескрипції німецький мандрівник проглядає питомо російське ледарство (освячене в перлах народної мудрості «Работа не волк – в лес не убежит» чи «Двое пашут, а семеро руками машут»): «Въ Россіи нѣтъ до сихъ поръ такого средняго сословія съ европейскимъ образованіемъ и развитіемъ, или по крайней мѣрѣ съ образованностью <...> съ привычкою къ труду и лишеніямъ»¹⁸.

Не оминає пильне німецьке око барона й момент відбиття «русского духа» в народному гуморі, зокрема такі його риси, як наївність та схильність до вживання вогненної *aqua vitae*: «Одна русская шутка рассказывает, что Бог,

¹⁵ А. Рашковский, *Россия глазами барона Гакстгаузена*, <http://xn----7sbbrqqceadr9dfp.xn--p1ai/articles/164746-rossiya-glazami-barona-gakstgauzena>.

¹⁶ А. фон Гакстгаузен, *op. cit.*, с.21.

¹⁷ *Ibid.*, с. 7.

¹⁸ *Ibid.*, с. 7.

сотворивши землю, заселил ее разными народами и щедро снабдил их всем, точно также и русских, давши им много земли и всего в изобилии. Только он стал спрашивать каждый народ порознь, доволен ли он. Все отвечали, что довольны. Когда Бог спросил русского, то он снял шапку и с улыбкой попросил на водку»¹⁹.

Оригінальною, але з «подвійним дном» є й авторська заувага до російської національної ментальної персоніфікації «Івана Івановича»: «Имя Иванъ у русскихъ, какъ и у большинства народовъ, есть имя нарицательное; оно обозначаетъ національность, характеръ, главные свойства и склонности народа; главнымъ образомъ обозначаетъ національнаго плута. Какъ у нѣмцовъ (Das Hanschen, der Hanswurst (шуть), у Французовъ Jean Potage, у Англичанъ Gohn Bull, такъ у Русскихъ Иванъ Ивановичъ означаетъ національнаго, добродушнаго, плутоватаго дурака <...>. Совершенно по-русски растянулся на печкѣ: «Иванъ Ивановичъ, подиними съ меня сапоги». Ивану Ивановичу не хочется, онъ лежитъ на животѣ, задралъ лѣвую ногу кверху <...>. Русскій называетъ Ивановъ Ивановичемъ всякаго, имени котораго онъ не знаетъ и надъ кѣмъ желаетъ подтрунить; вотъ почему и Царь Иванъ Грозный въ народныхъ сказаніяхъ непремѣнно добро душень <...>. Да, это былъ человекъ нѣсколько странная и непрятнаго права. Но удивительно, что въ воспоминаніе русскаго народа, по сохранившимся легендамъ, Грозный былъ человекъ набожный, добродушный, легко дающійся въ обманъ и вовсе не стойкій»²⁰.

Ментальний дискурс попередньо наведених фрагментів не зайве розглянути у двох площинах. У першій, тобто власне збірному образі Івана Івановича, можемо зауважити такі хрестоматійні національні риси росіян, як лайдакуватість («Я еще в пеленках, а лень моя уже с теленка»), млявість до роботи («Ты меня, работушка, не бойся, – я тебя не трону», «Работа не волк – в лес не убежит»), героїзація простака («Дураки на Руси в почете», «Дуракам везет», «Дураку жить легче») ²¹. У другій площині, контекстній – позитивному народному образу Івана ІV – бачимо віру в доброго царя, такий собі «стокгольмський синдром», цебто симпатія до кривдника, виправдовування його злочинів з омиванням міфотворчими засобами його рук від крові.

Аудіальна чутливість Гакстгаузена, попри незнання мови, тонко вловлювала автентичну, невдавано меланхолійну, закуту в «кайдани буття» пісенну душу під'яремного народу, віддзеркалену в його фольклорі: «Насколько северный русский весел, жив и свеж, настолько печален и грустен его напев. Народные песни монотонны, всегда бе-мольны, с жалобной и растянутой последней нотой. Грусть и печаль сделались характерными тонами самого голосового органа русского народа. Русский человек даже сердится, бранится, кричит на лошадей всегда мягким, кротким голосом. Никогда не слышно у него резкого гневного крика, как у германских и романских народов. Напротив, здесь всегда слышится отголосок тихой

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid., с. 27.

²¹ Н. Беленькова, *Російські прислів'я та приказки (З українськими відповідниками)*, Київ 1975, с. 131.

грусти»²².

Такі справдешні риси росіян, як безтурботність, нерозважливість та легковажність, мандрівник діагностує, послуговуючись параметром суспільної вагомості праці та її синхронізації в категоріях тривалості часу (теперішнього та майбутнього): «Русские редко высаживают деревья и именно фруктовые, что приписывают обыкновенно непрочности собственности крестьян. Гораздо скорее это может быть приписано нередко указанной склонности характера русского человека. Русский человек не заботится об отдаленном будущем. Он слишком живет настоящей минутой, чтобы предпринять что-нибудь имеющее нескорый результат. Если он, как замечает известный путешественник Коль (Kohl), не может дождаться, пока поспеет плод, то тем менее хватит у него терпения ухаживать долгое время за молодым деревом до того возраста, когда оно начнет приносить плод»²³.

Оконтурюючи абрис російської душі, фон Гакстгаузен послуговується маркерами естетичного відчуття, не випускаючи з виду градацію цієї установки у «какъ бы двух различных народов»: «Незрівнянно більше, ніж у росіян, розвинене в українців й естетичне почуття. Вони мають теж талант до рисунків і малярства. У цілій низці менших рис характеру помічається, що українці мають куди більше розуміння краси, ніж росіяни»²⁴.

Аналіз просторової ментальної матриці, «образ території» на базі етнографічного інформативу автор репрезентує так: «Расположение и постройка русских деревень, видѣнных мною здѣсь на большой дорогѣ, совершенно одинаковы во всей остальной Великороссии вплоть до Волги, и въ особенности съ деревнями сѣверныхъ губерній; они соотвѣтствуютъ сѣверному климату, лѣсному богатству, вкусамъ, привычкамъ и достаткамъ сѣвернаго русскаго поселянина<...> Русскія деревни, видѣння мною на этомъ пути, состоятъ, всѣ изъ одной широкой и длинной, большего частью прямой улицы, рѣдко съ переулками <...>. Избы размѣщены очень тѣсно, очень часто 2 избы стоятъ непосредственно одна подлѣ другой, за тѣмъ на лѣво и на право по узкому двору съ вѣздными воротами, и потомъ опять такая же пара рядомъ стоящихъ избъ и т.д. Такое размѣщеніе вызывалось полицейскими предписаніями (хотя помимо этого, основаніемъ ему долженъ служить какой-нибудь древній обычай). При этомъ порядкѣ каждый можетъ и будетъ наблюдать за своимъ ближайшимъ сосѣдомъ»²⁵.

Вище наведений уривок дає змогу інтерпретувати описану автором традиційну сільську локацію не лише як прояв екстраполяції на неї «широти російської душі», а як вияв латентного стукацтва, знаного в побуті як вміння «накатать телегу» (народна версія апофеозу ідіоми «Слово и дело»).

Апропрієтним можна вважати й авторський коментар щодо впорядкування й забудови міського простору: «Эти длинныя, совершенно прямыя улицы, однообразныя дома, какъ казармы, съ хвастливыми претензіями на красоту, но которые въ сущности никогда не отвѣчаютъ требованіямъ дѣйствительнаго вкуса и искусства, а только подтверждаютъ

²² А. Рашковский, *op. cit.*

²³ *Ibid.*

²⁴ О. Потапенко, *op. cit.*, с. 269.

²⁵ А. фон Гакстгаузен, *op. cit.*, с. 13.

поговорку: «хотѣль, да не сумѣль», – я не люблю их! Я хочу отъ дома, чтобы онъ былъ характерень, живописень, или представлялъ бы произведение архитектурнаго искусства»²⁶.

Як і його попередники, барон фон Гакстгаузен зауважує наявність у російській колективній свідомості постординських впливів, зокрема азійських доміант у шлюбно-сімейному житті: «На деревенскихъ улицахъ никогда не увидишь дѣвушекъ, а женщинъ развѣ только за работай. Въ глухихъ мѣстахъ, гдѣ рѣдко проѣзжаютъ посторонніе люди, женщины и дѣвушки толпою стоятъ обыкновенно на крыльцѣ дома, но по приближеніи къ нимъ, они быстро исчезаютъ въ домъ. Конечно, это остатокъ восточныхъ нравовъ»²⁷.

Вищезгаданий епізод годі трактувати як прояв дівочої сором'язливості, адже в містах колективні звички незмінні: «Русскія женщины и дѣвушки никогда не торгуютъ въ лавкахъ; даже въ лучшихъ модныхъ магазинахъ сидятъ обыкновенно француженки и нѣмки. Но я никогда не встрѣчалъ въ нихъ русскихъ женщинъ»²⁸.

Відгомін татарського порядкування та номадинського устрою відчутні в іншому авторському записі: «Русскій народъ изстари любитъ передвижение; въ немъ <...> нетъ привязанности къ месту своего рожденія; онъ обрабатываетъ землю изъ нужды, а не съ любовію, какъ немецъ; онъ боится тяжелой и особенно продолжительной работы»²⁹.

Просторовий потяг до кочівництва знаходимо й серед таких рядків: «Когда, бывало, русскимъ приходилось ѣздить по Россіи, то они брали съ собой все, что имъ нужно, постели, провизию і пр. Въ Россіи начали развиваться западніе гостинницы со времени распространения въ ней европейской цивилизаціи, но это развитіе идетъ очень медленно»³⁰.

Суголосно французьким предтечам автор зачіпає ментальний аспект врегулювання суспільних потягів «цивілізацією», зокрема змальовує народну девіацію «снохачество» (замовчувану російським публічним простором, однак задокументовану шляхом інтерв'ювання сільської дівчини опальним О. Радіщевим: «Меня было засватали в богатый дом за парня десятилетнего <...> да сказывают, что свекор сам с молодыми невестками спит, покуда сыновья вырастают»³¹): «Отъ такихъ раннихъ браковъ, въ которыхъ мальчиковъ-дѣтей женят на взрослыхъ девушкахъ, развелись и пошли въ обычай скандальныя отношенія. Свекръ вступаетъ обыкновенно въ связь съ своей невѣсткой, а такъ какъ эти отношенія переходить изъ поколѣнне въ поколѣнне, то нельзя считать ихъ за кровосмѣшеніе. Когда ребенокъ-мужъ вырастетъ, жена его уже состарѣется, и онъ не живетъ съ ней, но, подобно своему предшественнику, вступаетъ въ связь съ женою своего шестилѣтнего сына»³².

Годі й намагатися скласти істинне уявлення про російський

²⁶ А. фон Гакстгаузен, *op. cit.*, с. 25.

²⁷ *Ibid.*, 15.

²⁸ *Ibid.*, с. 29.

²⁹ А. фон Гакстгаузен, *op. cit.*, с. 69.

³⁰ *Ibid.*, с. 58.

³¹ А. Радищев, *Путешествие из Петербурга в Москву*, Санкт-Петербург 2012, с. 127.

³² А. фон Гакстгаузен, *op. cit.*, с. 72.

світовимір, не зачіпаючи його «духовних скреп»: «<...> Русській народъ не имѣеть никакихъ политическихъ идей, но зато имѣеть два убѣжденія, которыми прочно проникнута вся страна сверху до низу: это глубокое чувство народнаго единства и живая преданность своей церкви. Такъ какъ мышление русскаго челоуѣка основывается не этихъ двухъ чувствахъ, то онъ охотно в безъ оглядки готовъ жертвовать за нихъ имуществомъ и кров'ю»³³.

Таким чином, під щільним та добросовісним ментальним рев'ю німецького оглядача Августа фон Гакстгаузена, зауважимо такі детермінанти «великорусської фізіономії», як колективізм, безтурботність, наївність, ледарство та обскурантизм, «віру в доброго царя», метикуватість та мінливість, покірність тотальній патріархальній державній опіці як наріжний камінь духовності російського суспільства.

Бібліографія

Беленькова Н., *Російські прислів'я та приказки (З українськими відповідниками)*, Київ 1975.

Большакова А., *Феномен русскогo менталитета в британской историографии, [в:] Россия и Европа в XIX–XX веке: проблемы взаимовосприятия народов, социумов, культур*, Москва 1996.

Гакстгаузен А. фон, *Исследования внутренних отношений народной жизни и в особенности сельских учреждений России*, Москва 1869.

Кулакова Е., *Сочинения британцев о путешествиях в Россию второй четверти XIX века*, «Диалог со временем», 2012, Вып. 39, с. 79–93.

Орлова Т., *Руїна починається в головах: ментальні причини російської бідності*, «Дзеркало тижня», 2016, № 18, с. 13.

Панчук І., *Історія України очима іноземців: довідник-хрестоматія*, Тернопіль 2009.

Потапенко О., *Николаевская Россия глазами немецкого путешественника А. фон Гакстгаузена, [в:] Россия и Европа в XIX–XX веках. Проблемы взаимовосприятия народов, социумов, культур: сб. науч. ст., отв. ред. А.В. Голубев*, Москва 1996.

Радищев А., *Путешествие из Петербурга в Москву*, Санкт-Петербург 2012.

Рашковский А., *Россия глазами барона Гакстгаузена*. <http://xn---7sbbrqqceadr9dfp.xn--plai/articles/164746-rossiya-glazami-barona-gakstgauzena>.

Томпсон Є., *Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм*, пер. з англ. М. Корчинської, Київ 2006.

³³ А. фон Гакстгаузен, *op. cit.*, с. 54.

Ігор Кривошея
Олександра Квасневська

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ВЕЛИКОРОСІЙСЬКА МЕНТАЛЬНА «ФІЗІОНОМІЯ» У «ИССЛЕДОВАНИЯХ ВНУТРЕННИХ ОТНОШЕНИЙ НАРОДНОЙ ЖИЗНИ...» АВГУСТА ФОН ГАКСТГАУЗЕНА

Анотація: Пропонована стаття є тентативом до виображення та вивчення ментальної моделі «колективного портрету» російського етносу на основі подорожніх записів «Исследование внутренних отношений народной жизни и в особенности сельских учреждений России» німецького барона Августа фон Гакстгаузена (1792–1866 рр.). У дослідженні інтерпретовано згадане джерело на предмет оптики ментальної проблематики у щільно описовому та компаративному дискурсах. Здійснений екскурс у царину російської душі скрупульозного європейського оглядача А. фон Гакстгаузена, репрезентує такі детермінанти «великорусской фізіономії», як: інваріантний колективізм, контамінацію менталітету православному світогляду, безтурботність, простакуватість, ледарство та обскурантизм, практичність та кмітливність, мінливість, «віру в доброго царя» та покірність патріархальній державній опіці як питомо азійські ретродомінанти.

Ключові слова: А. фон Гакстгаузен, російська імперія, ментальність, російська душа

Igor Kryvosheia
Oleksandra Kvasnevskia

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

GREAT RUSSIAN MENTAL “PHYSIOGNOMY” IN THE AUGUST VON HAXTHAUSEN “STUDIES ON THE INTERIOR OF RUSSIA...”

Summary: The proposed article is an attempt to figure out and create mental model of “collective portrait” of the Russian ethnos based on travel records “Studies on the Interior of Russia...” by German Baron August von Haxthausen (1792–1866). The mentioned source has been interpreted in terms of optics of mental problems in densely descriptive and comparative discourses. This excursion into the realm of the Russian soul of rigorous European reviewer August von Haxthausen represented such determinants of “great Russian physiognomy” as: invariant collectivism, contamination of mentality to the Orthodox world, serenity, idleness, practicality and ingenuity, variability, “faith in good king” and obedience to the patriarchal state care as genuine Asian retro-dominants.

Keywords: August von Haxthausen, Russian Empire, mentality, Russian soul